

De heffing van het *superaratum* in *Vranckx Ambacht* (gemeente Middelkerke) : De betekenis van enkele ruimtelijke gegevens op Testerep tussen de 9de en de 12 de eeuw.

D. Thys*

---

1. Inleiding

De historische ruimte is opgebouwd uit elementen uit verschillende nauw met elkaar verbonden ruimtelijke fasen. Soms kunnen elementen van historische ruimtelijke fasen overleven en in de actuele ruimte aanwezig blijven omdat ze een actieve functie blijven uitoefenen, zoals een middeleeuwse weg die nog steeds deel uitmaakt van het huidige wegennet. Soms blijven elementen van historische ruimtelijke fasen ook passief of fossiel bewaard, zoals b.v. een dijktracé dat terug te vinden is in de actuele perceelsgrenzen. In beide gevallen zijn deze getuige-elementen terug te vinden in de huidige materiële ruimte en kunnen ze door veldonderzoek verder onderzocht worden¹. Aangezien de historische ruimte echter dynamisch is en ruimtelijke ontwikkelingen steeds materieel evolueren uit oudere ruimtelijke fasen, is het mogelijk dat oudere ruimtelijke elementen in de loop van de evolutie van ruimte en landschap verdwenen kunnen zijn. Een drastisch voorbeeld is hoe grootschalige ruilverkavelingen uit de tweede helft van de 20ste eeuw, historisch gegroeide landschappen haast volledig hebben uitgewist². In dergelijke gevallen kan alleen interdisciplinair (historisch, geologisch, archeologisch, enz.) onderzoek de historische ruimte weer tot leven brengen.

Een dergelijk interdisciplinair onderzoek van de middeleeuwse ruimte van *Kamerlings ambacht*, tussen Oostende en Nieuwpoort (figuren 1 en 2), is momenteel aan de gang³. Het doel van dit onderzoek is tweeledig. Ten eerste wordt getracht door middel van een interdisciplinair onderzoek de verschillende materiële fasen en ele-

* Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen, verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit Brussel.

1 Aston, 1985, pp. 13-15.

2 Vergelijk het kaartblad Nieuwpoort-Leke 12/5-6 van de topografische kaart van België op 1/25.000 uit 1971 (voor de ruilverkaveling van o.m. Leffinge en Slijpe) met hetzelfde kaartblad uit 1986 (na de ruilverkaveling).

menten van de ruimte van het middeleeuwse *Kamerlings ambacht* te ontdekken en reconstrueren. Aan de hand van deze reconstructie wordt getracht de verschillende fasen van de middeleeuwse materiële ruimte te interpreteren en analyseren om te onderzoeken welke landschappen in de dynamische historische ruimte vervat zitten en welk sociaal, economisch en cultureel verhaal ze vertellen⁴. Deze bijdrage handelt over twee uit de historische bronnen bekende ruimtelijke elementen van een deel van *Kamerlings ambacht*. Het gaat met name om de heffing van het *superaratum* in *Vranckx ambacht*. Mits de juiste situering in tijd en ruimte kunnen beide elementen inzicht bieden in enkele aspecten van het landschappelijke verhaal van dit deel van het middeleeuwse *Kamerlings ambacht*. Eerst worden beide elementen zo nauwgezet mogelijk gereconstrueerd en geanalyseerd in tijd en ruimte, waarna we hun betekenis in die tijd en ruimte onderzoeken.

2. De reconstructie van *Vranckx ambacht*

De eerste stap in dit onderzoek is zoals gezegd de reconstructie van de historische ruimte. De werkwijze hiervoor nodig is retrogressief en interdisciplinair. Ze vertrekt vanuit de gekende ruimtelijke realiteit die staat weergegeven op het commerciële kadasterplan van P.C. Popp van de parochie Middelkerke uit het midden van de 19de eeuw⁵ en gebeurt aan de hand van een combinatie van diverse gegevens en bronnen. Er wordt als het ware een touwladder uitgegooid in het verleden, waarbij elke reconstructie-trede nodig is om de volgende te bereiken in de hoop zo ver mogelijk te komen⁶. Zoals bij een touwladder hebben de reconstructie-treden een bepaalde logische volgorde en structuur en hangt de hele constructie op aan een bepaald “ankerpunt”, met name het gekende kadasterplan uit het midden van de 19de eeuw. Zo zijn de perceelsgegevens uit de parochiale omlopers van de parochie Middelkerke van 1628⁷ zonder noemenswaardige problemen op de kadasterkaart over te zetten (figuur 2). Deze kaarten hebben dus een ruimtelijke informatieve waarde die veel verder gaat dan de eerste helft van de 19de eeuw⁸.

3 Doctoraatsonderzoek van de auteur, promotor: Prof. Dr. F. Verhaeghe.

4 Verhaeghe, 1998, p. 303 en Tilley, 1994, p. 33: “When a story becomes sedimented into the landscape, the story and the place dialectically help to construct and reproduce each other.”

5 Tys, 1996, p. 52.

6 Rippon, 1996, p. 9; Tys, 1997, p. 157.

7 Rijksarchief Brugge, *Omlopers verzameling Mestdagh*, nrs. 923, 924 en 925.

8 Zie ook Tys, 1997.

In de parochiale omlopers nu, worden verschillende percelen benoemd als *proostland*⁹. Deze vermelding is het aanknooppunt om de reconstructie verder te zetten. De gronden die als *proostland* benoemd werden, waren zoals verwacht gronden waarop de proost van St.-Donaas te Brugge een aantal rechten bezat. De *proostland*-gronden zijn dan ook, met ongeveer dezelfde informatie als in de parochiale omlopers, terug te vinden in een register van 1616-1618 “*van alle de proostlanden liggende binden ambochte 's Camerlincx*”, waarin het geheel van dit *proostland* te Middelkerke *Vranckx ambacht* werd genoemd¹⁰ (figuur 2). Het gebied was in 1618, na een inkrimping door duinverstuivingen, 182 gemeten en 86 roeden groot, of rond de 82 hectaren¹¹.

De rechten die de proost van St.-Donaas bezat op deze gronden, waren ten eerste het zgn. *overheesch*¹² en ten tweede een erfelijke functie van amman of *preco* van *Vranckx ambacht* en redenaar van de Proostdij, die ondergebracht was in het leenhof van de proost¹³. Het *overheesch* nu is bekend in de historische literatuur als het zgn. *overhert* of *superaratum*¹⁴. Het is dit recht dat centraal staat in de verdere uiteenzetting. Volgens Verhulst was het *superaratum* een batig recht van de graaf van Vlaanderen dat op bepaalde (domein)gronden werd geheven en voor één derde was toegekend aan de Proost van St.-Donaas, als hoofd van de grafelijke rekendienst¹⁵. Hoewel we hier niet te diep op willen ingaan, is een beperkte rechtzetting toch nodig. De proost kreeg volgens de beschikbare bronnen niet één derde van het *superaratum* op de gronden van het zgn. *Vranckx ambacht*, maar in eerste instantie de volledige som die dit recht op deze gronden opbracht. Dit blijkt uit de rekeningen van de proost, waarin duidelijk vermeld staat dat de proost het volledige *superaratum* van *Vranckx ambacht* inde. Op deze inkomsten inde de amman van

9 Zie o.m. Rijksarchief Brugge, *Omlopers verzameling Mestdagh*, nr. 923, f° 149r°-155v° en 157v°-160v°.

10 Rijksarchief Brugge, *Fonds Proostdij St.-Donaas van Brugge*, nr. 47, *Legger van de Proostlanden*, f° 272r°: “Dit naevolghende es de grootte ende nieuwe legher vande proostlanden in Camerlincx Ambocht inde prochie van Middelkercke, noortoost vander kercke, gheheeten Franckx Ambocht, ...”.

11 Idem, f° 290v°.

12 Rijksarchief Brugge, *Omlopers verzameling Mestdagh*, nr. 923, f° 149r°-... *staet in overheesch...*; Rijksarchief Brugge, *Fonds Proostdij St.-Donaas van Brugge*, nr. 47, *Legger van de Proostlanden*, f° 272r°: ...*ten overheesche...*; Verhulst, 1964, p. 337, vn. 4.

13 Gilliodts-Van Severen, 1887, deel 1, p. 98 en pp. 109-111: *Rekeningen van de Proost 1571-1588*. Zie ook: Rijksarchief Brugge, *Fonds Proostdij St.-Donaas van Brugge*, nr. 3, *Leenregister 1416*, f° 39v°.

14 Verhulst, 1964.

15 Idem, p. 332, pp. 335-336.

Vranckx ambacht, leenman van de proost, een zevende penning, waarna de graaf van Vlaanderen één derde van de overblijvende som opeiste en de rest van de inkomsten in de schatkist van de proost verddeen¹⁶. Hetzelfde gold trouwens voor het *superaratum* in het zgn. *Standaerts ambacht* (in de in 1584 verdwenen parochie van St.-Katharina bij Oostende) en voor ongeveer 1900 gemeten *proostland* te Slijpe¹⁷. Het is net dit door de graaf geïnde één derde van het *superaratum* van net deze drie gebieden, dat geboekt werd bij de inkomsten van het *Ius Notarium*¹⁸. Dit houdt in dat het *Ius Notarium* blijkbaar niet voor de proost was bestemd, zoals tot nu toe altijd werd aangenomen¹⁹. Wat de betekenis van het *Ius Notarium* wel geweest kon zijn, is het onderwerp van een ander, lopend onderzoek en is hier verder niet van belang²⁰.

Wat wel klopt, is dat het *superaratum*-recht op zich afkomstig was van de graaf van Vlaanderen. Dit blijkt uit het feit dat *superaratum*-inkomsten terug te vinden zijn in de Grote Brief van 1187, waarin ze opgesomd staan bij zowel de inkomsten uit de *Brevia Camere* (Brieven van de Kamer), als bij de inkomsten uit de *Magna Brevia* (Grote Brieven van Brugge)²¹. Verder onderzoek van het domeinbeheer van de graven van Vlaanderen leerde dat *Vranckx ambacht*, net als *Standaerts ambacht* en het grote domein te Slijpe, in de 15de eeuw werden opgesomd onder de domeinen van de *Magna Brevia*²². Het *superaratum* stond echter niet opgesomd bij de inkomsten van deze domeinen, omdat dit recht zoals we hiervoor zagen, hier werd geïnd door de proost van St.-Donaas.

Vranckx ambacht was dus een domein van de graaf van Vlaanderen.

16 Gilliodts-Van Severen, 1887, deel 1, p. 111: *Rekening van de Proost 1571-1572*. Zie ook: Rijksarchief Brugge, *Fonds Proostij St.-Donaas van Brugge*, nr. 4, *Cartularium B*, f° 51r°: ... *de loverherde de Vrancsambocht ... et l'aman prend le VIIIe, Monseigneur le IIIe, le sourplus pour le Prevost, ...*

17 Rijksarchief Brugge, *Fonds Proostij St.-Donaas van Brugge*, nr. 4, *Cartularium B*, f° 51r°. Beide gebieden worden momenteel bestudeerd in het kader van het lopend doctoraatsonderzoek van de auteur.

18 Verhulst, 1964, p. 335, n. 3 en p. 336. Zie ook bij voorbeeld Archives Départementales du Nord, Série B3986, *Trecht vanden brieven van de notarien (14de eeuw)*, f° 1r°: ...*Item derdendeel van overaerde van Slipen, Franx ambocht ende Standaerts ambocht...*

19 Declercq, 1997, p. 174, n. 2.

20 Een artikel hierover wordt momenteel voorbereid door T. Soens (vakgroep geschiedenis U.G.) en D. Tys.

21 Gysseling & Verhulst, 1962, p. 99 en p 170.

22 Zie bij voorbeeld: Algemeen Rijksarchief, *Fonds Rekenkamer*, nr. 47510, *Verhoofding van de domeinen van de Grote Brief van Brugge 1459*, f° 46° en Archives Départementales du Nord, Série B4289-4290, *Renenghelles 1474-1475*, f° 1v°: ...*en Testreþ Lamberti nommè Franx ambocht...*

Het is dit domein dat op basis van de beschreven reconstructie in zijn vroeg-17de-eeuwse vorm op kaart kon gezet worden, en dit tot op het perceel nauwkeurig (figuur 3). Via de boekhouding van de grafelijke domeinen was het ook mogelijk een oudere naam van dit domein terug te vinden, nl. het *Ministerio Lamberti*²³ op Testerep²⁴, dat behoorde tot de in 1187 opgesomde domeinen van de *Magna Brevia* op Testerep²⁵.

Vranckx ambacht was dus een domein van de graaf van Vlaanderen dat minstens tot de Volle Middeleeuwen opklom, en waarvan de graaf o.m. een (beperkt) deel van de grondrechten als ambtsvergoeding had gegeven aan de proost van St.-Donaas, net zoals bij enkele andere domeinen van de *Magna Brevia* uit de omgeving. Waarschijnlijk ging het om een ambtsvergoeding voor het vervullen van de functie van het hoofd van de Redeninge, het orgaan dat controle uitoefende op de inkomsten en uitgaven van het oude grafelijk domein dat naast de proost bestond uit de ontvangers of redenaars van dit domein²⁶. Het ontstaan van de Redeninge wordt gesitueerd na 1157 en voor 1187²⁷. Dit wordt bevestigd door de vermelding van rechten van de proost in Slijpe in 1186, die enkel maar de vermelde *superaratum*-rechten konden zijn²⁸. Ook de functie van de *preco*/redenaar van *Vranckx ambacht* die aan het leenhof van de proost was toegewezen, wijst naar de onstaansperiode van de Redeninge. Waarschijnlijk werd bij het ontstaan van de Redeninge de bestaande functie van *preco* of amman als locale, grafelijke ontvanger van het domein aangevuld met de functie van lokaal redenaar, als functionaris van de proost-kanselier. In elk geval wijzen deze gegevens erop dat de proost deze rechten had verworven tussen 1157 en 1186 en dat het *superaratum* en de functie van *preco* van het domein van *Vranckx ambacht* dan al bestonden. Door het doorleven van de ammanfunctie van dit oude domein in het leenhof van de proost, kreeg dit gebied, dat verder niets te zien had met de grote ambachten van de kasselrij Brugge, trouwens zijn ambachtsnaam.

De laatste treden van de reconstructie-touwladder van dit domein,

23 Archives Départementales du Nord, Série B4289-4290, *Renenghelles 1474-1475*, f°1v°; Algemeen Rijksarchief, *Fonds Rekenkamer*, nr. 7826, *Gros Brief 1383*, f°3v°; Rijksarchief Gent, *Fonds Gaillard*, Nr. 72bis, *Grote Brief van 1255*.

24 Voor een situering van Testerep: zie Tys, 1997.

25 Gysseling & Verhulst, 1962, p. 177.

26 Declercq, 1997, p. 171.

27 Idem, p. 172.

28 In Slijpe had de Proost geen andere rechten dan het *superaratum* op het *Magna Brevia*-domein.

die ons leiden tot in de Vroege Middeleeuwen, worden afgedaald aan de hand van een bespreking van het *superaratum*.

3. Het *superaratum*: een situering

Wat was nu in feite het *superaratum*, *overheesch* of *overhert*, dat zo'n rol speelde bij de reconstructie van *Vranckx ambacht*? Op zich lijkt dit recht op het territorium van enkele grafelijke domeinen, betrekking te hebben op de omzetting van grond in akkerland²⁹. Bij de opsomming van het *superaratum* van *Vranckx ambacht* onder de rechten van de proost bleek inderdaad dat het ging om "... *Vgroten chacune mesures quant elles sont semees, mais en herbe ne payent rien...*"³⁰. De betekenis van dit recht is trouwens overduidelijk terug te vinden in de woorden *overhert* en *superaratum*. Zowel *super arare* als *over eren* (cf. *over-hert*) betekenen letterlijk het over-ploegen van gronden³¹. De consequentie hiervan is dat de oppervlakte die tot akkerland werd omgeploegd waarschijnlijk niet elk jaar exact dezelfde was en de som van dit recht dus ook van jaar tot jaar wijzigde, zoals ook bleek uit de vermelding *hoc anno* bij de gedeeltelijke *superaratum*-som in de rekeningen van het *Ius Notarium*³².

Verhulst verklaart de wisselende hoeveelheid te overploegen grond samen met de oorsprong van dit recht door te veronderstellen dat het *superaratum* in origine betrekking had op niet ingepolderde schorren, waar een "*jaarlijks variërende uitgestrektheid akkerland op de schorgronden kon gewonnen worden*"³³. Die schorgronden waarop het *superaratum* betrekking had, situeerde hij in en langs de "*wateren die het eiland Te Streep langs de landzijde hebben omgeven*"³⁴, met name de Testerep-geul (figuren 2 en 3). Hij baseerde zich hiervoor op gegevens over het *superaratum* op een *bercaria* (of schaaapboerderij) van de abdij Voormezele te Bredene, die de abdij omstreeks 1115 gekregen had van de graaf van Vlaanderen, en die gelegen was ter hoogte van de verlande Testerep-geul³⁵. Deze ligging, samen met de veronderstelling dat een *bercaria* enkel uit schorren kon bestaan, leid-

29 Verhulst, 1964, pp. 333-334 en Verhulst, 1995, p. 92.

30 Rijksarchief Brugge, *Fonds Proosdij St.-Donaas van Brugge*, nr. 4, *Cartularium B*, f° 51r°.

31 Verhulst, 1964, pp. 334-335.

32 Gilliodts-Van Severen, 1887, dl. II, p. 74: "*Que les dites rentes de la overharde de Slijpen, Vransambocht et Standartsambocht estoient et sont rentes muables, qui croissent et décroissent chacun an...*". Zie ook Verhulst, 1964, p. 336, n. 2.

33 Verhulst, 1964, p. 337.

34 Idem.

35 Verhulst, 1964, pp. 332-334 en p. 337; Verhulst, 1995, p. 92.

den hem ertoe het *superaratum* aan schorgronden te verbinden en het heffen van dit recht aan het omzetten van opgedroogde schorren in akkerland³⁶.

Nu blijkt deze redenering alvast voor *Vranckx ambacht* niet op te gaan. In het onderzoeksgebied werd het *superaratum* immers niet geheven op een domein op de in de 12de eeuw ingepolderde geulgronden van de Testerep-geul, maar op een (veel ouder) domein op Testerep zelf³⁷ (figuur 3). Dit domein werd op zijn minst vanaf het einde van de 11de eeuw beschermd tegen wateroverlast vanuit de geul door een lange defensieve dijk, de zgn. *Caeydyck*³⁸. Die dijk vormde een strikt onderscheid tussen de regelmatige repel-perceelsstructuur van de ingepolderde geulgronden en de onregelmatige blok-perceelsstructuur van het grafelijke domein op Testerep (figuur 3). Net zoals in het nabij gelegen domein van de Gentse St.-Pietersabdij dateert die onregelmatige percelering waarschijnlijk uit de 10de eeuw en is ze geënt op een ouder schorrenpatroon³⁹. Waarschijnlijk waren de schorgronden op Testerep, die al voor de 8ste en/of 9de eeuw opgeslibd waren na een eeuwenlange fase van getijdenwerking in de huidige kustvlakte, tegen de 10de eeuw zodanig ontzouten dat ze als weiden gebruikt konden worden⁴⁰. Of de defensieve dijk tussen het domein en de geul 10de-eeuws is, is niet zeker, maar zeker aanemelijk. De aanwezigheid van deze defensieve dijk signaleert in elk geval de aanwezigheid van een macht die in staat was op grotere schaal en systematisch in het gegeven landschap in te grijpen. Het lijkt niet voor niets dat deze dijk dan ook gedeeltelijk de grens vormde van een eerder groot grafelijk domein⁴¹.

Dit grafelijk domein lijkt dus op zijn minst 10de-eeuws te zijn, met haast zeker wortels in vroegere perioden. Vermits de bezitsverhoudingen zich in het kustgebied al op het einde van de 9de eeuw geconsolideerd lijken te hebben en de graven van Vlaanderen nadien nauwelijks nog bezit lijken te hebben verworven, is het zeer waarschijnlijk dat dit en andere domeinen van de graaf in de omgeving al bestonden in de 9de eeuw⁴². Mogelijk was dit één van de

36 Idem.

37 Tys, 1997, p. 158.

38 Tys, 1996, pp. 122-125 en Tys, 1997, pp. 157-158.

39 Eryvncq e.a., 1999.

40 Eryvncq e.a., 1999; zie ook Verhulst, 1999, p. 34-35.

41 De oppervlakte van dit domein is vergelijkbaar met die van het naburige St.-Pietersdomein dat een capaciteit had van 900 schapen. Zie Tys, 1997, pp. 157-158.

42 Voet, 1942, pp. 31-32 en Declercq, 1995, p. 17.

43 Idem.

domeinen die verworven waren door Boudewijn II door usurpatie, of door de uitoefening van het vorstelijke wildernisregaal⁴³. Meer dan waarschijnlijk was dit domein een schaapdomein, zoals andere grafelijke domeinen op Testerep en zoals het naburige St.-Pietersdomein⁴⁴.

Al deze gegevens wijzen erop dat het *superaratum* waarschijnlijk betrekking had op het omploegen van weideland en niet van schorren. Het is niet duidelijk vanaf wanneer de weiden van het grafelijk domein in akkerland werden omgezet. Het *superaratum* van de *bercaria* van de abdij van Voormezele te Bredene lijkt minstens op te klimmen tot 1115, wanneer het domein samen met enkele “*comitatus*”-rechten door de Graaf aan de abdij werd geschonken⁴⁵. Zoals we eerder zagen lijkt het *superaratum* in *Vranckx ambacht* ouder te zijn dan de tweede helft van de 12de eeuw. Op basis van deze beschikbare gegevens is dit recht op gronden van grafelijke domeinen met enige voorzichtigheid te dateren in de eerste helft van de 12de eeuw, hetgeen aansluit bij de eerste vermeldingen van akkerland in de kustvlakte op het einde van de 11de eeuw⁴⁶.

4. Interpretatie van het *superaratum* in *Vranckx ambacht* tussen de 9de en de 12de eeuw.

De grafelijke domeinen waarop sinds de eerste helft van de 12de eeuw het *superaratum* gold, werden blijkbaar niet meer rechtstreeks geëxploiteerd, wat aansluit bij het gegeven dat de meeste schaapdomeinen in de kustvlakte vanaf het einde van de 11de eeuw voor een (lange) termijn aan één of meer rente- of cijnshouders werden uitgegeven⁴⁷. De domeinen werden dus bewerkt door één of enkele exploitanten en bewoners die eigen initiatieven namen zoals het gedeeltelijk overploegen van de weidegronden. Die initiatieven kon de eigenlijke eigenaar, de graaf, enkel nog indirect bijsturen, nl. via de lasten die hij op zijn gronden hief, zoals het *superaratum*. De vraag blijft waarom de graaf dan het overploegen van weidegrond op enkele van zijn domeinen in de omgeving van de middenkust belaste met een taks?

44 Gyseling & Verhulst, 1962, p. 170 en Tys, 1997, pp. 157-158.

45 Verhulst, 1964, p. 332.

46 Verhulst, 1995, p. 92.

47 Verhulst, 1998, p. 37.

48 Verhulst, 1964, pp. 334-337 en Verhulst, 1995, p. 92.

49 Verhulst, 1964, p. 334.

Verhulst gaf als verklaring dat de gronden, door hem dus verkeerd als schorren geïnterpreteerd, door het omploegen tot akkerland een bepaalde meerwaarde kregen⁴⁸. Om de lasten op deze gronden aan te passen aan de nieuwe situatie en de veronderstelde meerwaarde door te rekenen in de inkomsten uit zijn domeinen, zou dan het *superaratum* ingevoerd zijn⁴⁹. In deze hypothese zou het *superaratum* dus een extra afroaming van het surplus door de oorspronkelijke landeigenaar betekend hebben.

Nu is er ook een andere verklaring mogelijk. De heffing van een extra taks op het omploegen van gronden was zeker geen aanmoediging voor de bewoners en bewerkers van het domein om delen van de weidegrond in akkerland om te zetten. Het is mogelijk dat de heffing een bepaalde meerwaarde vertegenwoordigde. Het is evenzeer mogelijk dat deze extra last diende om het omploegen van gronden af te remmen. Wie weidegrond van het (schaap)domein van de Graaf wilde omploegen moest meer betalen dan diegene die het niet deed. Hoe meer grond men wilde omploegen, hoe meer men diende te betalen. Deze veronderstelling houdt in dat het *superaratum* misschien oorspronkelijk (ergens in de eerste helft van de 12de eeuw) ontstaan is om het grootste deel van die domeinen te behouden voor schapen- en ook runderteelt. Een verklaring voor een dergelijke eerder behoudsgezinde maatregel zou kunnen liggen in het gegeven dat de macht van de Graaf van Vlaanderen sinds het einde van de 9de eeuw, gebaseerd was op de inkomsten uit zijn privé-domein en niet in het minst op de inkomsten uit de schapendomeinen die o.m. de wol verschaften voor de groeiende lakennijverheid in de Vlaamse steden⁵⁰. Bovendien bleek voor de kustgebieden dat de opbrengsten uit de veeteelt hoger en meer stabiel waren in vergelijking met de opbrengsten die uit graan werden gehaald⁵¹. Toch werd sinds de eerste helft van de 12de eeuw een deel van een grafelijk domein als *Vranckx ambacht* geploegd, hetgeen binnen de afschrikkinghypothese zou betekenen dat het voor de bewerker(s) van het domein ondanks het *superaratum* toch de moeite was om aan akkerbouw te doen.

Er is ook een derde verklaring mogelijk, met name dat akkerland een betere drainage nodig heeft dan weiland, omdat gedraineerde gronden in de lente veel sneller kunnen opwarmen dan natte gronden, wat belangrijk is voor het ontkiemen van jonge planten, en

50 Thoen, 1993, pp 261-270 en Verhulst, 1998.

51 Verhulst, 1995, p. 94.

52 Cook, 1999, pp. 15-18.

omdat een waterverzadigde bodem een anaërobe bodem is, waarin geen leven mogelijk is⁵². De drainage die geleverd werd door het onregelmatige grachtenstelsel van het oorspronkelijke onregelmatige percelingspatroon, dat nog gebaseerd was op het schorrenpatroon, volstond waarschijnlijk niet om de akkers voldoende te draineren. Investerings in (vrij dure) drainagewerken waren dus nodig, investeringen die misschien oorspronkelijk voor de rekening waren van de graaf, die dan de kosten hiervan eventueel in de vorm van het *superaratum* doorrekende aan de rente- of cijnshouder(s) van zijn domeinen. Materieel zou de drainage die onlosmakelijk met akkerbouw samen hangt, misschien mee geleid kunnen hebben tot de opdeling van de originele onregelmatige percelen in smallere en gelijkmatige repels met ondiepe grachten, zoals ook nog op de kadasterkaart te zien is (figuur 3). Echte bewijzen hiervoor ontbreken vooralsnog, maar een aanwijzing zou kunnen zijn dat nieuwe gronden in de 12de eeuw, zoals de gronden in de ingepolderde Testerep-geul, meteen volgens een meer regelmatige repel-percelerings werden aangelegd (figuur 3)⁵³.

In de drie hypothesen wijst het *superaratum* in elk geval op een stijgende behoefte naar meer bouwland in de kustvlakte, die zowel kan wijzen op een stijgende bevolkingsdruk in de 12de eeuw, als op een vroege progressieve en commerciële oriëntatie van de Vlaamse landbouw in deze eeuw⁵⁴.

5. Slot: het verhaal van het landschap

Zoals in de inleiding uiteen gezet werd, is de historische ruimte inderdaad samengesteld uit verschillende materiële elementen uit verschillende ruimtelijke fasen, zoals:

- de oorspronkelijke onregelmatige perceelsstructuur die op een schorrenpatroon gebaseerd was,
- de opdeling van deze onregelmatige percelen in regelmatige repels die misschien te maken had
  - met het begin van akkerbouw op deze percelen,
- een langgerekte defensieve dijk langsheen het overstromingsgebied van een getijdengeul die misschien tot de 10de eeuw zou kunnen opklimmen en

53 Tys, 1997, p. 158.

54 Thoen, 1993, p. 278 en Verhulst, 1995, p. 54 en pp. 92-94.

55 Zie voetmoot 5 en Tilley, 1994.

- vooral ook de grenzen van een domein met wortels in de vroege middeleeuwen.

Deze elementen zijn het materiële resultaat van de historische wisselwerking tussen de ruimte rondom de mens en wat die mens op basis van zijn ruimtelijk gedrag en zijn ruimtelijke beleving met de ruimte rondom hem gedaan heeft. Ze bieden met andere woorden enig inzicht in de verschillende plaats- en tijdsgebonden "landschappen" die in de historische ruimte vervat zitten en in enkele aspecten van het historische verhaal van de wisselwerking tussen ruimte en mens, door Tilley de "narrative" van het landschap genoemd⁵⁵.

Dit verhaal is voorlopig nog beperkt omdat hier maar enkele elementen en aspecten van de historische materiële cultuur van de ruimte werden besproken. Onderzoek van andere materiële elementen als b.v. de bewoning in dit gebied zouden het verhaal aanzienlijk kunnen aanvullen en nuanceren.

Het voorlopige verhaal op zich, is desondanks niet oninteressant. Het vertelt in grote lijnen hoe de eigenschappen en de beschikbaarheid van een op zich neutraal getijdenlandschap een 9de-eeuws vorst toelieten om economische, politieke en sociale macht en status te verwerven⁵⁶. Aldus ontstond als het ware een nieuw landschap, een landschap van grafelijke macht belichaamd door domeinen met duidelijke grenzen en met een sterke identiteit. *Vranckx ambacht* en de kaaidijk vormden binnen dit beeld als het ware een grafelijk landschap. Dit landschap verloor qua identiteit aan sterkte vanaf het ogenblik, ergens in de eerste helft van de 12de eeuw, dat de exploitatie ervan uit handen werd gegeven aan derden en de Graaf enkel nog indirect via heffingen als het *superaratum* in dit landschap kon ingrijpen. Dit vervagen van de grafelijke identiteit ging dan ook hand in hand met het prille begin van het ontstaan van een nieuw landschap, met name een collectiever landschap met verschillende bedrijven, bewoners en bewerkers erin. Parallel verloren de domeingrenzen geleidelijk hun oorspronkelijke betekenis en signaalfunctie en evolueerden ze meer tot gewone perceelsgrenzen. Toch vervaagden ze niet volledig. Dit niet alleen omdat *Vranckx ambacht* minstens tot in de 15de eeuw aan de graaf inkomsten bleef opleveren en het domein in theorie dus bleef bestaan als grondrente, maar ook omdat door het wegschenken van bepaalde rechten op deze gronden aan de Proost van St.-Donaas, dit gebied een andere identiteit kreeg in

56 Zie ook Thoen, 1993, pp. 261-263.

vergelijking met het land errond, nl. die van *proostland* tegenover *vrijland*. Er zijn echter geen aanwijzingen dat deze identiteitsverschuiving invloed had op de materiële cultuur van deze ruimte. Ze was eerder theoretisch dan concreet. De materiële invloed die samenhang met het vervagen van het grafelijk landschap kwam eerder van het zich ontwikkelende meer collectieve landbouwers-landschap, waarin de bewoning in het gebied toenam en het gebied na enige tijd werd opgedeeld in meerdere boerderijen. Eventueel zou ook het verdelen van de onregelmatige perceelsstructuur in repels hiermee samen kunnen hangen. Dat de grenzen van het oude domein toch een minimale betekenis en functie bleven hebben, wordt bewezen door het gegeven dat ze in de ruimte bewaard bleven tot in de 19de eeuw. Meer nog, op de 19de-eeuwse kadasterkaart van Middelkerke was het domein tot op het perceel nauwkeurig te reconstrueren en aanwezig. Het is maar door het ontstaan van een nieuw landschap in de tweede helft van de 20ste eeuw dat de grenzen van *Vranckx ambacht* bijna volledig werden uitgewist en zo goed als definitief hun functie verloren. Een bezoek aan het gebied ten oosten van het huidige Middelkerke zegt genoeg: op de plaats van het oude domein liggen nu winkelcentra en campings met een hele andere ruimtelijke materiële cultuur en landschappelijke betekenis.

De aanzet om met de nodige voorzichtigheid dit ruimtelijke verhaal te kunnen schrijven, was de nauwgezette empirische en positivistische reconstructie van het gebied. De resultaten van dit artikel konden enkel bereikt worden door de ruimtelijke elementen en fasen zo exact mogelijk te situeren en te volgen in tijd en ruimte. Dank zij deze werkwijze kon een grafelijk domein dat tevoren eerder theoretisch en abstract was gebleven, concreet gemaakt worden met alle consequenties voor de ruimtelijke interpretatie ervan.

Het blijft echter bij voorlopige resultaten en veronderstellingen gebaseerd op één bestudeerd ruimtelijk geheel van superaratumgronden. Verder onderzoek van de ruimte en van meer en verschillende materiële elementen in de ruimte is dan ook nodig om deze veronderstellingen en verhaallijnen aan te vullen, te nuanceren en bij te sturen. Er blijft nog heel wat onduidelijk, zoals bij voorbeeld waarom het *superaratum* op het eerste zicht enkel betrekking had op grafelijke domeinen op en nabij Testerep. Vooral ook rond de interpretatie van de materiële cultuur van de ruimte blijven nog vele vragen, zoals naar de fenomenologische aard en de waarde van de perceptie van die elementen, enz.

Bibliografie

Aston, 1985 = Aston, M., 1985. *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology and Local History*. London-New York.

Cook, 1999 = Cook, H., 1999. Soil and Water management: principals and purposes, in: Cook, H. & Williamson, T. (eds.), 1999. *Water Management in the English Landscape. Field, Marsh and Meadow*. Edinburgh, pp. 15-27.

Declercq, 1995 = Declercq, G., 1995. Vlaanderen en de Vlaanderengouw in de vroege Middeleeuwen, in: Meulemeester, J.L. (ed.), 1995. *Licht in de Middeleeuwen. 1250 jaar Roksem en de kerstening in westelijk Vlaanderen*. Oudenburg, pp. 10-17.

Declercq, 1997 = Declercq, G., 1997. Kamer van de hoofdredeninge (12de eeuw-1795), in: Prevenier, W. & Augustyn, B. (eds.), 1997. *De Gewestelijke en Lokale Overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*. Brussel, pp. 171-187.

Ervynck e.a., 1999 = Ervynck, A.; Baeteman, C.; Demiddele, H.; Hollevoet, Y.; Pieters, M.; Schelvis, J.; Tys, D., Van Strydonck, M. & Verhaeghe, F., 1999. Transgression or human interference? A critical view on the interaction between geological events and human occupation history in the Belgian coastal plain during the first millennium AD, in: *Problemen der Küstenforschung im zütlichen Nordseegebiet*, in press.

Gilliodts-Van Severen, 1887 = Gilliodts-Van Severen, L., 1887. *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Coutume de la Prévôté de Bruges*. Bruxelles.

Gysseling & Verhulst, 1962 = Gysseling, M. & Verhulst, A., 1962. *Le compte général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief" et les institutions financières du Comté de Flandre au XIIIe siècle*. Brussel.

Rippon, 1996 = Rippon, S., 1996. *The Gwent Levels: the evolution of a Wetland Landscape*. York.

Tilley, 1994 = Tilley, C., 1994. *A Phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Oxford.

Thoen, 1993 = Thoen, E., 1993. The count, the countryside and the economic development of the towns in Flanders from the eleventh to the thirteenth century. Some provisional remarks and hypotheses, in: Aerts, E; Henau, B.; Janssens, P. & Van Uytven, R. (eds.), 1993. *Studia Historica Oeconomica. Liber amicorum Herman Van der Wee*. Leuven, pp. 259-278.

Tys, 1996 = Tys, D. 1996. *Een historische landschapsstudie van Middeleeuws en later (Wal)Raversyde (einde 10de tot begin-17de eeuw)*.

Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent.

Tys, 1997 = Tys, D., 1997. Landscape and settlement: the development of a medieval village along the Flemish coast, in: De Boe, G. & Verhaeghe, F. (eds.), 1997. *Rural settlements in medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference. Volume 6.* Zellik, pp. 157-167.

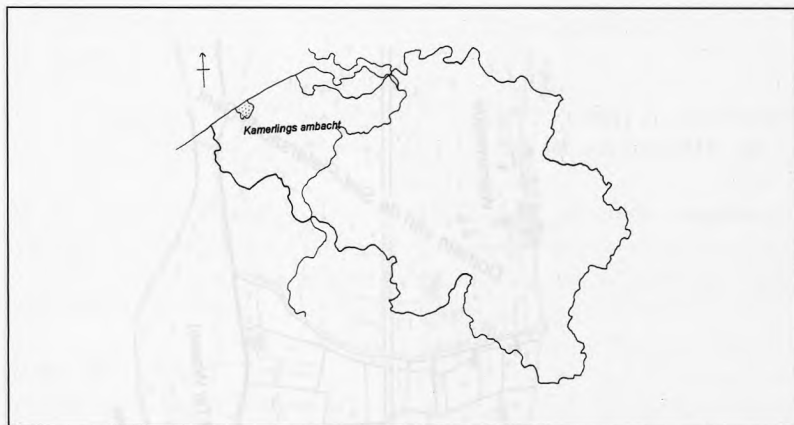
Verhaeghe, 1998 = Verhaeghe, F., 1998. Medieval and later social networks: the contribution of archaeology, in: *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur. Internationaler Kongress Krems an der Donau 4. Bis 7. Oktober 1994. Gedenkschrift in memoriam Harry Kühnel.* Wien, pp. 263-311.

Verhulst, 1964 = Verhulst, A., 1964. De hospites van de abdij Voormezele te Bredene en het superaratum of overhert. Bijdrage tot de bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte, in: *Huldealbum Archivaris Dr. Jos De Smet*, Brugge, pp. 331-339.

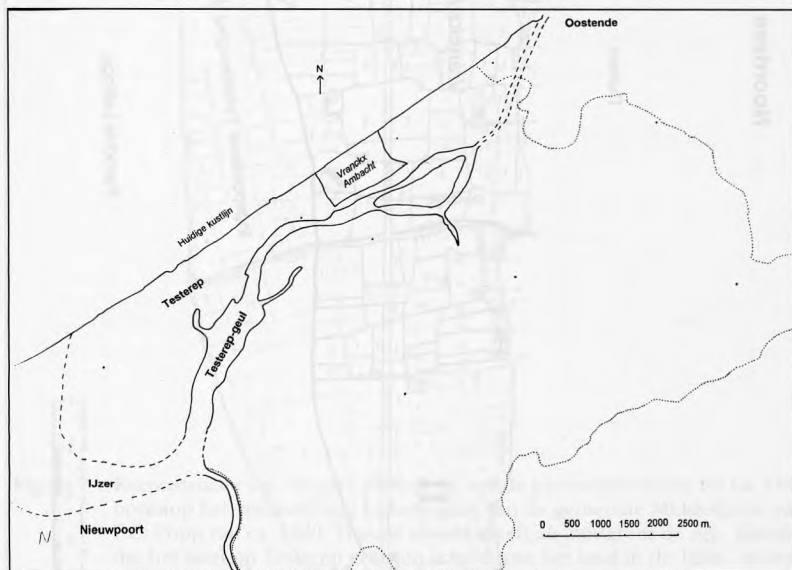
Verhulst, 1995 = Verhulst, A., 1995. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen.* Brussel.

Verhulst, 1998 = Verhulst, 1998. Sheep-breeding and wool production in pre-thirteenth century Flanders and their contribution tot the rise of Ypres, Ghent and Bruges as centres of the textile industry, in: Dewilde, M.; Eryvynck, A. & Wielemans, A., (eds.), 1998. *Ypres and the Medieval Cloth Industry in Flanders. Archaeological and Historical Contributions.* Zellik, pp. 33-42.

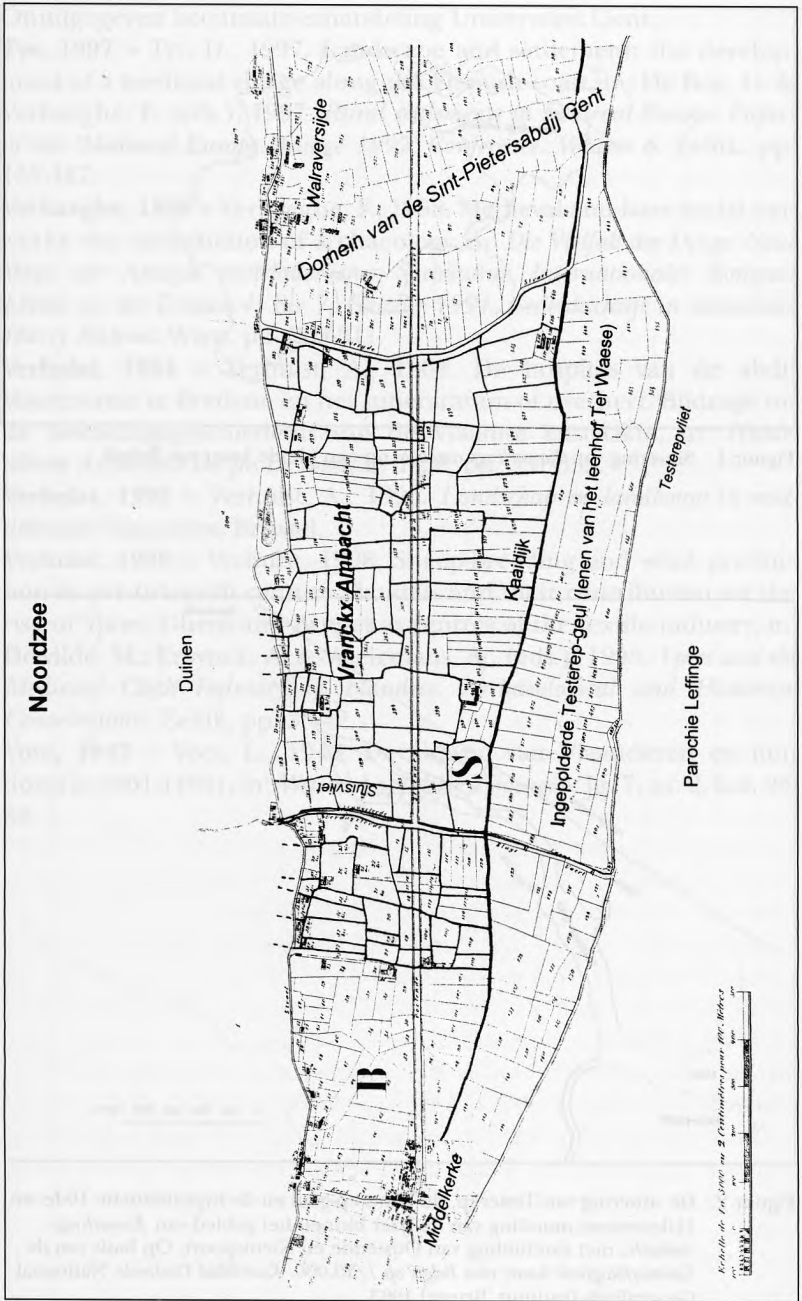
Voet, 1942 = Voet, L., 1942. De Graven van Vlaanderen en hun domein (861-1191), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, Jg. 7, nr. 2, kol. 25-32.

Figuur 1 : Situering van *Kamerlings ambacht* op een blinde kaart van België

Figuur 2 : De situering van Testerep, de Testerep-geul en de hypothetische 10de- en 11de-eeuwse monding van de IJzer binnen het gebied van *Kamerlings ambacht*, met aanduiding van Oostende en Nieuwpoort. Op basis van de *Geomorfologische kaart van België op 1/50.000. Kaartblad Oostende*. Nationaal Geografisch Instituut, Brussel 1993

Noordzee

Duinen

Walraersijde

Domein van de Sint-Pietersabdij Gent

Yvanrix Ambacht

Kraaiwijk

Ingeplande Testerep-Geul (lenen van het leenhof Ter Waese)

Testerepvlief

Parochie Lefinge

B

S

Middelkerke

Schaal 1:50,000 en 2:100,000
 0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000
 Meter

De Blijde Intrede van Prins Filips in Brugghe in 1549.

Luchthuisman

De binnenvaart van Herentout (den Eynde) tot de rivier de Schelde bij Middelkerke (29 april 1547) werd door Jan van Brugghe met de wapen van de stad Middelkerke als erfpacht gegeven. Dit was de eerste officiële vermelding van de rivier de Schelde. Prins Filips die toen nog een kind was, werd in 1549 in Brugghe geboren. Het was de eerste keer dat een prins van de Nederlanden geboren werd op de rivier de Schelde. Het was ook de eerste keer dat een prins van de Nederlanden geboren werd op de rivier de Schelde. Het was ook de eerste keer dat een prins van de Nederlanden geboren werd op de rivier de Schelde.

Van Middelkerke (Middelkerke) vandaan werd de rivier de Schelde met de wapen van de stad Middelkerke als erfpacht gegeven. Dit was de eerste officiële vermelding van de rivier de Schelde. Prins Filips die toen nog een kind was, werd in 1549 in Brugghe geboren. Het was de eerste keer dat een prins van de Nederlanden geboren werd op de rivier de Schelde. Het was ook de eerste keer dat een prins van de Nederlanden geboren werd op de rivier de Schelde.

Op 2 oktober 1549 werd de rivier de Schelde met de wapen van de stad Middelkerke als erfpacht gegeven.

Figuur 3 : Reconstructie van *Vranckx ambacht* en van de perceelsstructuur uit ca. 1534 bovenop het commercieel kadasterplan van de gemeente Middelkerke van P.C. Popp van ca. 1840. *Vranckx ambacht* heeft als zuidgrens de zgn. *Kaaidijk* die het land op Testerep erboven scheidt van het land in de 12de - eeuwse ingepolderde Testerep-geul eronder. Deze ingepolderde gronden werden als lenen ondergebracht bij het leenhof *Ter Waese* te Leffinge, dat een achterleenhof was van de Burg van Brugge. Ten oosten van *Vranckx ambacht* bevond zich een domein van de St.-Pietersabdij te Gent, waarin sinds het einde van de 14de eeuw het vissersdorp Walraversijde gesitueerd was.

